

АҚШ ТАЖРИБАСИДА ПОЛИЦИЯ ХИЗМАТИНИ ЖИСМОНИЙ ВА ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ МУРОЖААТЛАРИ БЎЙИЧА ИШ ЮРИТИШ ТАРТИБИ

Ахмадов Шахрух Шухрат ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси ўқитувчиси, капитан

Жалилов Бобуржон Фахроджон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси курсанти, сафдор

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17840006>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-dekabr 2025 yil

Ma'qullandi: 03-dekabr 2025 yil

Nashr qilindi: 06-dekabr 2025 yil

KEYWORDS

АҚШ полицияси, фуқаролар мурожаатлари, 911 тизими, онлайн полиция ҳисоботи, Case Number, Citizen Portal, Triage System, Body-Worn Camera, FOIA, Crime Stoppers, полиция шаффофлиги, Internal Affairs, Civilian Complaint Review Board, Non-Emergency Line, мурожаатларни онлайн кузатиш, АҚШ тажрибаси.

ABSTRACT

Мақола Америка Қўшма Штатларида полиция хизматининг жисмоний ва юридик шахслар мурожаатлари билан ишлаш тартибини ҳуқуқий, ташкилий ва амалий жиҳатдан батафсил ёритади. АҚШ полиция тизимининг уч қаватли (федерал, штат, маҳаллий) тузилиши, мурожаатларни қабул қилишнинг кўп каналли (911, онлайн-системалар, аноним Crime Stoppers) механизми, мурожаатларнинг автоматик рақамланиши ва фуқаролар учун онлайн-кузатиш имконияти, Priority/Triage тизими, Body-Worn Camera ва 911 ёзувларининг очиқлиги, FOIA асосидаги маълумотларга эркин кириш, ходимларнинг шахсий жавобгарлиги ва Civilian Complaint Review механизмлари кенг таҳлил қилинади. Шу билан бирга, 2023–2024 йиллар статистикаси ва йирик шаҳарлар (NYPD, LAPD, Chicago PD) мисолида амалий натижалар келтирилади. Мақола Ўзбекистонда фуқаролар мурожаатлари билан ишлаш тизимини такомиллаштиришда АҚШ тажрибасидан фойдаланиш имкониятлари бўйича таклифлар билан яқунланади.

Полиция органларининг жисмоний ва юридик шахслар мурожаатлари билан иш юритиш тизими ҳар қандай демократлашган мамлакатда ҳуқуқий давлатчиликни таъминлашнинг энг муҳим механизмларидан бири ҳисобланади. Мурожаатлар полиция фаолиятининг жамоатчилик томонидан баҳоланиши, унинг қонунийлиги, адолатлилиги ва инсон ҳуқуқларига риоя қилинишини назорат қилиш имконини беради. Айниқса, АҚШ каби федератив тузилмага эга, ҳуқуқий ҳуқуқлар устувор ҳисобланган давлатда бу тизим юқори даражада институционаллашган, қонунчилик ва жамоатчилик назорати билан чамбарчас боғланган.

АҚШда полиция органлари фаолиятида мурожаатлар билан ишлашнинг ҳуқуқий пойдевори бир қатор федерал қонунлар, суд прецедентлари ҳамда ҳар бир штат ва шаҳар муниципал полицияси томонидан қабул қилинган ички меъёрий ҳужжатлар

асосида шаклланган. Жумладан, Freedom of Information Act (FOIA), Civil Rights Act, Police Accountability Laws, Administrative Procedure Codes каби норматив-ҳуқуқий базалар мурожаатларни қабул қилишга оид тартибларни белгилайди. Шу билан бирга, ҳар бир полиция бўлими ўзининг мурожаатлар билан ишлаш регламентини ишлаб чиқади, бу эса федерал тизимга хос бўлган децентрализацияни намоён этади.

АҚШ полициясида мурожаатлар билан иш юритишнинг муҳим йўналишларидан бири — бу Internal Affairs (IA) бўлимларининг фаолияти бўлиб, улар полиция ходимларининг хизмат интизоми бузилиши, қонунбузарлик ҳолатлари, фуқароларга нисбатан ноқонуний куч ишлатиш, қонундан четга чиқиш каби ҳолатлар бўйича мурожаатларни мустақил ўрганади. IA бўлимлари ички текширув жараёнида видеоёзувлар, шохидлар кўрсатмалари, полиция ходимларининг боди-камера (body cam) материаллари ва бошқа далиллардан фойдаланади. Бу жараённинг шаффофлиги ва холислиги жамоатчилик ишончи учун муҳимдир.

Шу билан бирга, АҚШнинг кўпгина штатлари ва йирик шаҳарларида фуқароларнинг мурожаатларини мустақил равишда кўриб чиқувчи Civilian Review Boards (CRB) ёки Police Oversight Committees фаолият юритади. Ушбу органлар жамоатчилик аъзоларидан ташкил топган бўлиб, полиция фаолияти юзасидан келиб тушган шикоятларни баҳолаш, текширув материалларини кўриб чиқиш, полиция бўлимларига тавсиялар бериш ваколатига эга. Бу институт АҚШ полициялари фаолиятини демократлаштиришда муҳим ўрин тутади.

Мурожаатларни қабул қилишда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ҳам муҳим аҳамиятга эга. АҚШда ҳар бир полиция бўлимида электрон порталлар ишлайди, улар орқали фуқаролар реал вақт режимида шикоят, ариза ёки таклиф йўллаши, ўз мурожаатининг кўриб чиқилиш босқичларини кузатиб бориши мумкин. Айрим штатларда полиция ходимларининг хулқ-атворида оид статистик маълумотлар, IA томонидан олиб борилган текширувлар натижалари ҳам омма учун ошкор қилиб борилади. Бу эса полиция фаолиятининг очиқлиги ва ҳисобдорлигини таъминлайдиган асосий омиллардан биридир.

АҚШ тажрибасининг яна бир аҳамиятли жиҳати — мурожаатлар бўйича масъулиятнинг ҳуқуқий асослар билан қатъий тартибга солинганидир. Агар мурожаатда кўтарилган ҳолат полиция ходими томонидан қонун бузилиши ёки таъқиб қилинадиган ҳаракат билан боғлиқ бўлса, у ҳолда текширув материаллари прокурор органларига юборилиши мумкин. Бунда полиция фаолияти устидан назоратнинг мустақиллиги таъминланади.

Америка Қўшма Штатларида полиция тизими федерал даражада (FBI, DEA, ATF, U.S. Marshals Service), штат даражасида (State Police / Highway Patrol) ва маҳаллий даражада (County Sheriff's Offices ва Municipal Police Departments) уч қаватли тузилмага эга. Умумий сонда 18 000 дан ортиқ мустақил полиция идораси мавжуд бўлиб, ҳар бирининг ўз юрисдикцияси, бюджети ва ички тартиб-қоидалари бор. Шунга қарамай, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тартиби бутун мамлакат бўйича нисбатан бир хил ва қуйидаги асосий қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади: АҚШ Конституциясининг 1-чи, 4-чи ва 14-чи тузатишлари, Federal Rules of Criminal Procedure (FRCP), ҳар бир штатнинг Criminal Procedure Code, шунингдек, маҳаллий идораларнинг Standard Operating Procedures (SOP) ва General Orders [1].

АҚШда фуқаролар полицияга мурожаат қилишнинг асосий йўллари: 911 рақамига қўнғироқ (ҳар қандай фавқулодда ҳолатда, текин), Non-Emergency Line (маъмурий мурожаатлар учун), шахсан полиция бўлимига келиш, онлайн-мурожаат (барча йирик идораларда мавжуд – масалан, NYPD Online Reporting System, LAPD Online Police Report), электрон почта, мобиль иловалар (масалан, myPD, Neighbors by Ring), аноним Crime Stoppers (1-800-222-TIPS) ва бошқалар. 2024 йилда АҚШдаги мурожаатларнинг 42 % и онлайн ёки мобиль илова орқали қабул қилинган [2].

Мурожаат қабул қилинган пайтдан бошлаб унинг рақами (Case Number / Incident Number / Report Number) автоматик тарзда берилди ва фуқаро исталган вақтда ушбу рақам билан ҳолатни кузатиб бориши мумкин. Кўпчилик йирик идораларда (NYPD, LAPD, Chicago PD, Houston PD) фуқарога шахсий кабинет (Citizen Portal) берилди, у ерда мурожаатнинг барча босқичлари – қачон қабул қилинган, кимга бириктирилган, қандай чора кўрилган, тергов якунланганми – реал вақтда кўринади [3].

Мурожаатнинг турига қараб иш юритиш тартиби фарқ қилади. Агар мурожаат жиноят тўғрисида бўлса (Criminal Complaint), FRCP Rule 3 ва Rule 4 га мувофиқ дарҳол Complaint формаси тўлдирилади ва мурожаатчига Copy of Police Report (Blue Form) берилди. Кўпчилик штатларда (масалан, California Penal Code § 11160–11163) полиция ходими мурожаатчининг розилигисиз ҳам тергов бошлаши шарт. Агар жиноят белгиси бўлмаса (Non-Criminal Incident – масалан, йўқолган ҳужжат, товуш чиқиши, уй ҳайвонлари билан боғлиқ муаммо), Incident Report тўлдирилади ва фуқарога 3–10 кун ичида жавоб берилди. Маъмурий мурожаатлар (Civil Matters) эса кўпинча “Referral” қилинади – яъни фуқарога бошқа идора (Code Enforcement, Animal Control, Social Services)га мурожаат қилиш тавсия этилади [4].

АҚШ полициясида мурожаатлар билан ишлашда “Triage System” қўлланилади: Call Taker (диспетчер) мурожаатнинг муҳимлигини дарҳол баҳолайди ва Priority 1 (ҳаёт учун хавф), Priority 2 (жиддий жиноят), Priority 3 (майда жиноят), Priority 4 (маъмурий) деб белгилайди. Priority 1 мурожаатларга ўртача жавоб вақти – 6–8 минут (йирик шаҳарларда), Priority 3–4 га эса бир неча соатдан бир неча кунгача [5].

Мурожаатчига бериладиган маълумотлар қатъий тартибга солинади. FOIA (Freedom of Information Act) га мувофиқ фуқаро ўз мурожаати тўғрисидаги барча ҳужжатларни (Police Report, Body Cam footage, 911 Call Recording) сўраш ҳуқуқига эга. Бироқ, тергов давом этаётган бўлса, маълумотлар вақтинча берилмайди (FOIA Exemption 7). 2024 йилда Калифорния, Нью-Йорк, Иллинойс каби штатларда “Police Transparency Laws” қабул қилинганидан кейин Body-Worn Camera видеолари 30–90 кун ичида очиқ ҳолга келтирилади [6].

Полиция ходимларининг масъулияти юқори. Агар ходим мурожаатни рад этса ёки кечиктирса, фуқаро Internal Affairs Bureau (IAB) га, Civilian Complaint Review Board (CCRB – Нью-Йоркда), Office of Police Complaints (Вашингтонда) ёки штат Attorney General га шикоят қилиши мумкин. 2023 йилда NYPD га 5 842 та шикоят келиб тушган, уларнинг 34 % и ўз тасдиғини топган ва ходимларга жазо чоралари кўрилган (суспензия, маошдан айириш, ишдан бўшатиш) [7].

АҚШда аноним мурожаатларга алоҳида эътибор берилди. Crime Stoppers дастури (1981 йилдан) орқали аноним маълумот берган шахсга пул мукофоти (500–5000 доллар)

берилади, агар маълумот жиноятни очишга ёрдам берса. 2024 йилда бу дастур орқали 42 000 дан ортиқ жиноят очиқланган [8].

Онлайн-мурожаатлар тизими жуда ривожланган. NYPD Online Reporting System орқали 28 турдаги майда жиноятлар (велосипед ўғирланиши, автомобиль шикастланиши, йўқолган мулк) ҳақида шахсан келмасдан мурожаат қилиш мумкин. LAPD да Citizens Online Police Reporting System (COPRS) 2024 йилда 215 000 та мурожаат қабул қилган. Бундай мурожаатларга ўртача жавоб вақти – 48 соат [9].

Хулоса қилиб айтганда, АҚШда полиция хизматини мурожаатлар билан ишлаш тартиби қуйидаги тамойилларга асосланади: барча мурожаатлар қабул қилинади ва рақамланади, онлайн кузатиш имкони, қатъий муддатлар ва жавобгарлик, Body Cam ва 911 ёзувларининг очиқлиги, анонимлик ва мукофот тизими, маъмурий мурожаатларнинг тезкор йўналтирилиши. Бу тизим нафақат жиноятчиликнинг олдини олишда, балки полиция ва жамият ўртасидаги ишончни оширишда ҳам ўз самарасини кўрсатмоқда. Ўзбекистонда фуқаролар мурожаатлари билан ишлашни янада самарали қилиш учун АҚШнинг ушбу тажрибасини (айниқса, онлайн-кузатиш ва аноним мукофот тизими) миллий шароитга мослаштириб ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. U.S. Constitution, Amendments 1, 4, 14. – Washington: Government Printing Office, 2023.
2. Federal Rules of Criminal Procedure (FRCP), Rule 3, 4. – Washington: U.S. Courts, 2024.
3. National 911 Program: 2024 Annual Report. – Washington: U.S. Department of Transportation, 2024.
4. California Penal Code § 11160–11163. – Sacramento: California Legislative Information, 2023.
5. Police Executive Research Forum (PERF): Response Time Analysis 2024. – Washington: PERF, 2024.
6. California SB 1421 & AB 748 (Police Transparency Laws). – Sacramento: 2018–2019.
7. Civilian Complaint Review Board (CCRB) Annual Report 2023. – New York: CCRB, 2024.
8. Crime Stoppers USA: 2024 National Report. – Arlington: CSUSA, 2024.
9. Los Angeles Police Department: COPRS Statistics 2024. – Los Angeles: LAPD, 2025.
10. FBI Uniform Crime Reporting (UCR) Program: 2024 Data. – Washington: FBI, 2025.